

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

Replik till Birgitta Holm*

Av MARIE-CHRISTINE SKUNCKE

Så mycket uppmärksamhet trodde jag mig inte förtjäna när jag publicerade min uppsats »Fredrika Bremer, kornetten Carl och Iphigenia» i *Samlaren* 1984. Först en trumpetstöt i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (tfl 1986: 1). I en not till Birgitta Holms artikel »En morgon i maj ...» förkunnas att ett bemötande i *Samlaren* är på väg. Samtidigt förknippas min uppsats, på ett kryptiskt, allegoriskt språk, med ett uttryck i Camus' *Pesten*: amatörförfattaren Grands ord »en kolsvart fux» i ett av de många utkastet till den första meningen i hans roman.¹ Birgitta Holm arbetar här med lösligt suggererande, inte med vetenskapliga argument. En diskussion synes mig överflödig. Men hon kunde väl åtminstone visat något sinne för den ömsinta *humorn* i Camus' skildring av Grand!

Så detta svar i *Samlaren*. Det läsaren håller i sin hand är den tredje version som lämnats in till tidskriftens redaktion under loppet av 1986. Från den ena versionen till den andra har argumentationen successivt byggts ut och formuleringarna slipats. Den slutgiltiga texten övertygar kanske den som är mottaglig för tvärsäkra påståenden. Den som tänker självständigt och gör sig mödan att läsa min uppsats i *Samlaren* 1984 torde däremot finna, att Birgitta Holms kritik skjuter bredvid målet samtidigt som hennes försvar rymmer allvarliga inre motsägelser.

* Att polemisera mot en text som ständigt ändrar skepnad är en sällsam erfarenhet! När jag i oktober–november 1986 skrev den replik som här följer, hade jag redan haft att ta ställning till tre olika versioner av Birgitta Holms genmäle. Hur mycket merarbete som krävts för att hänga med i svängarna och lägga om argumentation och tonläge i mitt eget svar, torde läsaren lätt föreställa sig. Då jag lämnade in mitt manuskript till tryckning, inbillade jag mig att debatten för min del var definitivt avslutad. Men icke! I början av december visade det sig att Birgitta Holm företagit en rad ändringar i spaltkorrektur. Detta i en artikel med rubriken »Varaktigare än koppar»! Måne författaren till *Metamorfoserna* vore en lämpligare skyddspatron än den gode Horatius?

Varför »Fredrika Bremer, kornetten Carl och Iphigenia»?

Taktiken i Birgitta Holms svar är enkel: att få mig att framstå som en gammaldags »positivist», som ingenting lärt av de senaste decenniernas litteraturvetenskapliga debatt utan sitter fast i ett »genetiskt tänkande», som ägnar sig åt att okritiskt inventera och kategorisera, som till på köpet är fången i »manliga» tänkesätt. Envar som läser min Bremerstudie, bl. a. avsnittet »Tolkningar i konflikt», måste inse att denna bild är en karikatyr. Är det ett tecken på »positivism» att påtala brister i återgivningen av Booths och Barthes' teorier? Ett tecken på ensidigt »genetiskt tänkande» att betona *receptions*aspekten, kommunikationen mellan Fredrika Bremer och hennes läsare? Ett tecken på »manlig enögdhet» att påpeka behovet av forskning om de *kvinnliga* läsarna på 1800-talet?

Birgitta Holm säger sig ha haft svårt att förstå motivet till min uppsats, och hon beskyller mig för att ignorera hennes avsikter. Ett klagörande kan vara på sin plats. Jag vänder mig inte mot det program som läggs fram i inledningen till *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*: att studera »det ömsidiga förhållandet mellan kvinnan och romanen», »de kvinnliga författarnas betydelse för romangenrens öde – den roll kvinnolivet

De senaste ändringarna gäller främst strykningar på uppsatsens första och sista sidor, alltså stycken med en tung placering i texten (spaltkorrektur s. 1, 20–23, om bl. a. Holms intentioner i Bremer-monografien från 1981, kodbegreppet hos henne resp. Barthes, hennes ställningstagande för inre gentemot yttre bevisföring samt enheten mellan mening och konstnärlig form i *Familjen H****). Den som till äventyrs önskar studera de holmska förvandlingarna kan vända sig till Uppsala Universitetsbibliotek, där de tre tidigare versionerna och det rättade spaltkorrekturet förvaras i Svenska Litteratursällskapets arkiv. För egen del sätter jag härmed punkt för polemiken.

Uppsala den 31 januari 1987.

spelar för romanen» samt »frågan om kvinnans öde – och om vad skrivandet betyder för henne» (1981 s. 11). Tvärtom finner jag detta forskningsfält både viktigt och fruktbart – det borde kanske framgått tydligare i min studie. Vad jag vänder mig mot är Holm sätt att genomföra sitt program i Bremermonografien – och här kvarstår min kritik oförändrad punkt för punkt.

Birgitta Holms tolkning av episoden med korneten Carl och Iphigenia på Löfstaholm, som jag valt att utgå ifrån, uppfattar jag som symptomatisk för det stora problemet i hennes bok: förhållandet till historien i ett arbete med historiska ambitioner. Holm diskuterar begreppet »historia» i ett avsnitt av sin inledning som jag citerar med uttryckligt gillande (Holm 1981 s. 17, Skuncke s. 16). Hade hon bara hållit sig till de intentioner som deklarerats där – bl.a. att undersöka »den kommunikationssituation som verket befann sig i» samt dess »sociala sammanhang», att »se sambandet mellan då och nu» men dock »inte suddat ut gränserna mellan då och nu» –, så hade jag inte behövt skriva någon uppsats. I hennes bok konstaterar jag emellertid att »kommunikationssituation» och »sociala sammanhang» får en otillräcklig belysning och, framför allt, att det sker ständiga glidningar mellan olika plan, mellan ett historiskt perspektiv och ett ahistoriskt perspektiv. Dessa glidningar har jag sökt beskriva i min studie (s. 16 ff.).

I Birgitta Holms svar får den östtyske forskaren Robert Weimann en framskjuten plats, och jag anklagas för att förbigå hans historiesyn (s. 8 f.). Det är uppenbarligen hos honom hon hämtat termen »uppkomsthistoria», som hon aldrig bryr sig om att definiera. För Weimann är »uppkomsthistoria», »Entstehungsgeschichte», ett nödvändigt korrelat till »verkningshistoria», »Wirkungsgeschichte». Att jag inte diskuterat Weimann beror inte på någon motvilja mot honom – utan att dela hans marxistiska grundsyn hyser jag respekt för hans klarhet och konsekvens. Men i hela Holms bok nämns han i en enda mening i en *not*, dessutom en *not* till ett ställe som jag uttryckligen gillar, det nyss anförda avsnittet om begreppet »historia» (s. 209, *not* till s. 17). Jag har därför inte ansett det behövligt att gå in på hans teorier i min uppsats.

Eftersom Holms rekonstruktion av verkets »ursprungssituation» synes mig bristfällig och hennes förhållande till historien är så oklart, har jag i mina egna tolkningsförslag systematiskt utgått från ett 1830-talsperspektiv (ett perspektiv som omfattar både den »genetiska» aspekten och receptionen).

Detta betyder självfallet inte att jag skulle avvisa andra typer av tolkningar: »Min avsikt med denna uppsats har inte varit att förespråka historiska tolkningar med uteslutning av alla andra», skriver jag på sista sidan (s. 28). Jag har tvärtom, i avsnittet »Tolkningar i konflikt», försökt reflektera över själva tolkningsbegreppet: vilka slags relationer kan existera mellan den tolkade texten och den föreslagna tolkningen? vilka olika typer av tolkningar kan man urskilja? kan somliga tolkningar sägas vara mer giltiga än andra, och vilka är i så fall kriterierna för tolkningars giltighetsgrad? (s. 14 f.) Det är för att belysa dessa problem, för att peka på några möjliga svar, som jag använder de tre teoretikerna Hirsch, Furberg och Hermerén. Mitt mål har varit att skapa lite större *klarhet*, för mig själv och förhoppningsvis även för andra, i frågor som är ytterst snåriga men samtidigt grundläggande för vår litteraturvetenskapliga verksamhet.

I anslutning till Hermeréns föredrag »Tolkningstyper och tolkningskriterier» formulerar jag i min uppsats ett minimikrav på en vetenskaplig framställning: att forskaren »klart anger vad det är för slags tolkning han [eller hon] gör anspråk på att åstadkomma» (s. 15). Det gäller ett slags elementär forskningshygien: att klart tala om vad det är för frågor man ställer, vilka anspråk man har med sin tolkning. Ett annat krav, som också torde framgå av min studie, är att forskaren tydligt definierar de begrepp han eller hon använder. Ta t. ex. termerna »borgerlig», »borgerlig roman». Jag kritiserar inte Birgitta Holm för att hon inte följer min definition av ordet »borgerlig» utan för att hon överhuvudtaget inte diskuterar definitionsproblemet (en liknande synpunkt har oberoende av mig framförts av Ulla-Britta Lagerroth).³ Det ligger en fara i att som Holm gör i sitt svar peka på »en allmänt accepterad tyngdpunktsförskjutning i samhället» (s. 10, min kurs.). Just etablerade sanningar kan behöva ifrågasättas! Eller ta begreppet »kod». Om Birgitta Holm i sin bok tydligt markerat skillnaden mellan hennes egen och Barthes' användning av ordet, skulle jag inte ha några invändningar. I stället ger hon en oklar och glidande definition i en *not*, där Barthes figurerar sida vid sida med »den lingvistiskt inspirerade litteraturvetenskapen» (1981 s. 222, jfr Skuncke s. 18), medan hon senare i den löpande texten fastslår: »vi har rört oss med Barthes 'koder'» (s. 99) – ett direkt missvisande påstående!⁴

En »historisk-strukturell» läsart?

Mellan monografin från 1981 och det föreliggande svaret har vissa förskjutningar skett. Det estetiska momentet betonas idag mycket starkare än för fem år sedan. Roman Jakobson och hans uppsats »Lingvistik och poetik» intar nu en central plats (samma text av Jakobson har också levererat bränsle till artikeln »Det konstnärliga språket», där Birgitta Holm försvarar sin hårt angripna Lagerlöf-bok)⁵, och paret Wimsatt och Beardsley har tillhandahållit mottot med dess framhållande av dikten som »något slag av varaktigt objekt». Just detta uttryck blir kärnpunkten när Holm 1986 beskriver sitt »program» i Bremer-boken: att »visa hur det litterära verket skapar sin mening – hur dess betydelseproduktion går till och hur det därigenom blir vad som anges i mottot här ovan: ett varaktigt objekt» (s. 7). Rädd för att ha försummat något väsentligt läste jag (ett par gånger) om inledningen till monografin samt kapitlet »Att läsa Familjen H***», där programmet enligt Holms svar »explicit förs fram». I inledningen lyckades jag inte finna något spår av resonemang. Det närmaste jag kunde komma i kapitlet »Att läsa Familjen H***» var Holms (ofullständiga) presentation av Booths begrepp »the implied author», som dock inte betecknas som något program för hela boken och där ingenting sågs om det litterära verket som »varaktigt objekt» (1981 s. 44).

I början av Birgitta Holms svar går den estetiska ambitionen hand i hand med den historiska. Hon har uppfunnit en ny etikett för sitt arbetsätt: en »historisk-strukturell» läsart (s. 7). Anknytande, säger hon, till Robert Weimann, har hon velat »sammanhålla tillkomsttid, reception och aktualitet». Det hon sysslar med är en »förening» av Hirschs »interpretation» och »criticism» (avseende »författarintentionen» resp. »allt annat som kan vara av intresse i det litterära verket» – en mer än lovligt förenklad definition av Hirschs termer!). Det är, »explicit [?!] och implicit, [...] det som hos Furberg går under namnet av en »sammansmältning» av ru_1 , [...] med ru_2 , ru_3 osv. fram till och med ru_n » (så här långt tror jag knappast att Furberg själv skulle gå; »sammansmältaren», enligt hans definition, »tar några av leden i alternationen»). Det är vad som »av Hermerén kallas för en kombination av »historisk, sanningssökande» läsning med till exempel [!] »relevans»-tolkning» (men Hermerén kräver att man klart talar om vad man gör!). (1986 s. 9.)⁶

I *Familjen H**** jämför Beata Hvardagslag ro-

manen med ett vingelé. En vetenskaplig framställning skriven enligt Birgitta Holms recept riskerar att bli en gröt! I en sådan »sammansmält eller kombinerad läsning» är faran stor att man »sudda[r] ut gränserna mellan då och nu», alltså det som Birgitta Holm varnar för i inledningen till sin monografi men ofta gör i praktiken. Låg mig med ett exempel förklara vad jag menar.

Sofokles' tragedi *Antigone* har bevarat sin aktualitet ända in i våra dagar. Det vore absurt att begränsa dess betydelse till Sofokles' intentioner eller den atenska publikens reaktioner ca 440 f. Kr. Under de senaste 20 åren har t. ex. Antigones handling på skilda teaterscener tolkats som en protest mot Vietnamkriget eller som en symbol för den polska fackföreningen Solidaritets motstånd mot Jaruzelski-regimen (den polska publikens glädje och engagemang var inte att ta miste på).⁷ Här måste dock en vetenskaplig framställning skilja mellan olika frågor. Hur rekonstruera kommunikationen mellan Sofokles och hans publik på 400-talet f. Kr. (en tolkning av »historisk, sanningssökande art» enligt Hermeréns terminologi)? Vad betyder *Antigone* för mig i dagens politiska situation (ett fall av »relevansutläggning»)? Hur kommer det sig att dramat tilltalat olika generationer i över 2400 år? Går det att komma åt en »transhistorisk» dimension i texten, och hur skall den i så fall beskrivas (svaret kommer sannolikt att ges i estetiska och/eller etiska termer)? Givetvis kan en och samma forskare ställa flera av dessa frågor. Men han eller hon får inte blanda ihop dem eller glida fram och tillbaka mellan dem.

I detta sammanhang kan vi vända oss till Robert Weimann, Birgitta Holms auktoritet. Weimann (som arbetar utifrån ett pragmatiskt perspektiv: tillgången av det klassiska arvet från »borgerlig» tid i ett socialistiskt samhälle) betonar gång på gång att »då» och »nu», »Entstehung» och »Wirkung», historisk rekonstruktion och estetisk värdering måste kopplas ihop. Men det är inte frågan om någon vag »sammansmältning». Inom dessa termpar råder en spänning, ett *dialektiskt* förhållande – där finns både en »enhet» och en »motsägelse». ⁸ Detta dialektiska förhållande saknar jag hos Birgitta Holm. När hon stundtals i sin bok får Fredrika Bremer att framstå som ett slags modern förkämpe för »Women's Lib», kommer hon farligt nära det Weimann kallar »eine vulgäre Aktualisierung». ⁹

I själva verket existerar en grundläggande motstridighet mellan de olika ambitioner som Birgitta Holm deklarerar i de tre avsnitten »Varför kvinno-

historia?», »Varför litteraturhistoria?» och »Inre och yttre bevisföring», en motsägelse mellan de olika auktoriteter hon hänvisar till. Hos Weimann, åberopad i avsnittet »Varför litteraturhistoria?», är perspektivet alltså *dynamiskt*, dialektiskt. Den ständigt pågående historiska processen kräver nya svar på litteraturhistoriens frågor i varje epok och varje samhälle.¹⁰ Med Birgitta Holms ord: »Varje tid har enligt mitt synsätt skäl att göra sina egna läsningar av ett litterärt verk.» (1986 s. 9.) Annorlunda är perspektivet i det tidigare avsnittet »Varför kvinnohistoria?», där Holm anknyter till en polemisk artikel av Klara Johanson. Här gäller det att bli varse vad Fredrika Bremer *verkligen* har sagt, att upptäcka en sanning som undgått både samtid och eftervärld (s. 8 – jämför senare Holms uttryck »den deklarerade avsikten att i stället, för första gången, fokusera de betydelseskäpande sammanhangen i en roman av Fredrika Bremer», s. 13). Det är ett *statiskt* synsätt: forskaren lägger i dagen något som »finns där». Ett statiskt perspektiv, fastän med helt andra förtecken, utmärker också uppfattningen av det litterära verket som ett »varaktigt objekt», som Holm hämtat från Wimsatt-Beardsley och Roman Jakobson. I Jakobsons analys av den »poetiska funktionen» och »ekvivalensprincipen», vilken står i centrum för Holms avsnitt »Inre och yttre bevisföring», saknas den historiska, diakroniska dimensionen.

Om Birgitta Holm verkligen tittade efter i Weimanns bok *Literaturgeschichte und Mythologie*, skulle hon finna att han konsekvent fördömer det ahistoriska draget inom både New Criticism och strukturalism. Å andra sidan välkomnar han de tecken på en begynnande historisk inriktning han (ca 1970) skönjer hos vissa nykritiker (Wimsatt, Cleanth Brooks), och han intresserar sig för försök från strukturalistiskt håll (t. ex. hos Lucien Goldmann) att ta itu med historiska och sociologiska frågor.¹¹ Birgitta Holm däremot problematiserar aldrig förhållandet mellan termerna »historisk» och »strukturell» i den välklingande etiketten »historisk-strukturell», hon låter dem bara stå sida vid sida. Vilka svårigheter som därvid uppstår skall vi undersöka närmare i de följande två avsnitten.

Om historia och kvinnohistoria

I början av sitt svar i *Sammlaren* betonar Birgitta Holm alltså sin »sammanhållna avsikt» (s. 9), sin »historisk-strukturell[a]» läsart. Efterhand före-

faller dock historiens ställning allt svagare i hennes text. Läsaren får intrycket av ett slags historiens reträtt, något som också synes karakterisera Lagerlöf-monografen.¹² Den »inre» bevisföringen framhävs gång på gång gentemot den »yttre». (Holms auktoritet Weimann avfärdar däremot i en engelskspråkig artikel en ensidig »'intrinsic' study of literature» såsom »incapable of coping with the challenge of literature as a process in time».)¹³ Frågor om Fredrika Bremers intentioner och om receptionen av *Familjen H**** viftas bort som sekundära eller rentav irrelevanta (s. 10, 17 samt not 23).

Nu är att märka att jag *inte* i min uppsats betraktar författarintentionen som »orakelsvar eller yttersta bevis» (Holm 1986 s. 10) – jag hänvisar själv till Wimsatt-Beardsleys varning för »the intentional fallacy» (s. 19). Men i ett biografiskt parti där Holm enligt sin egen programförklaring går »in på den verkliga Fredrika Bremer och hennes historiska situation» (1981 s. 44), har man rätt att ställa vissa krav på uttryck som »hon ville», »hon var medveten» (jfr Skuncke s. 18f.)! Det är märkligt att Birgitta Holm, som är så mån om att man beaktar hennes egna intentioner, inte är beredd att ta mer hänsyn till Fredrika Bremers intentioner.¹⁴ Vad beträffar receptionen hänvisar hon till »representativa responser, vidareförda genom tiderna», och drar slutsatsen att detaljerade empiriska undersökningar faller utanför hennes ram (s. 10). Men hur skall man kunna avgöra vilka responser som är *representativa*, om inte en systematisk empirisk undersökning ligger till grund för svaret?¹⁵

I min uppsats ställde jag frågan om man kan fastslå kriterier för tolkningars giltighet, och jag redogjorde för Hermeréns diskussion av problemet. Birgitta Holm kommer nu, i avsnittet »Varför litteraturhistoria?», med ett eget förslag till kriterier: »Vad som krävs av en verifierbar eller 'giltig' tolkning [...] är att den inte strider mot de uppkomsthistoriska betingelserna och framför allt inte mot det litterära verkets lagbundenheter, dvs. de mekanismer som kan visas avgörande för verkets förmåga att skapa och kommunicera betydelser.» (s. 9.) Det första kriteriet är ganska häpnadsväckande. Birgitta Holm har just avvisat »tron på en 'ren', av all subjektivitet och all tradition obesmittad uppkomsthistoria» (ibid.). Vem skall då kunna döma om tolkningen strider mot »de uppkomsthistoriska betingelserna»? Och hur skall detta krav förenas med yttranden av typen: »I det sammanhanget blir automatiskt 'författarintentionen' en marginell företeelse. Det kommer att röra sig om

inre överensstämmelser mellan litteratur och teori [...]» (s. 17)? Med sitt första kriterium ifrågasätter Holm en stor del av sina egna tolkningar.

Det andra kriteriet, som hänför sig till verkets struktur, innebär enligt min mening en tydlig risk. Vem avgör om en tolkning strider mot »det litterära verkets lagbundenheter»? I första hand den forskare som själv fastställt dessa lagbundenheter. Frestelsen kan bli stor för honom eller henne att utesluta allt sådant i texten som inte passar in i det uppsatta mönstret – tolkningen blir självbeträffande.

Men tillbaka till problemet »historia». Birgitta Holm avskriver som sagt tron på en »ren» uppkomsthistoria, en objektiv historieskrivning, och hennes resonemang på denna punkt ger intrycket av en relativistisk hållning.¹⁶ För egen del ansluter jag mig i frågan om objektivitet/subjektivitet till Sverker Göransson's ord i en uppsats om *Kvartetten som sprängdes*:

Lika självfallet är att interpreten aldrig kan lyfta sig själv ut ur *sitt* historiska sammanhang, att även hans mest objektiva strävanden alltid i någon mening är subjektiva, bestämda av hans egen historiska position. Men detta att något slags fullständig objektivitet aldrig kan uppnås, kan inte vara ett skäl att inte *eftersträva* objektiv kunskap, snarare tvärtom: medvetenheten om den egna subjektiviteten kan bidra till att skärpa uppmärksamheten ytterligare när det gäller att hålla i sär rekonstruktionen av textens innebörd *då* och beskrivningen av dess betydelse för oss *nu*.¹⁷

Vi bör alltså *eftersträva* objektiv kunskap. Och när vi arbetar med den historiska rekonstruktionen av »textens innebörd *då*», måste vi underkasta oss vissa regler. Vi bör t.ex. anstränga oss att beakta alla relevanta källor, också handskrivet material som Fredrika Bremers »tankedagbok» på Kungliga Biblioteket. (Och vi bör gå till originalen. Även om Martina von Schwerins brev till dottern i Lunds universitetsbibliotek är svårlästa och delvis skrivna på franska, är det dessa som skall studeras och inte de utdrag av Evert Wrangel i *Idun* som citeras i Holms monografi!) Vi måste följa källkritikens principer. Det inger inget förtroende när Birgitta Holm i sitt svar grundar hela sin analys av Fredrika Bremers religion under åren 1827–1831 på texter tillkomna *i efterhand*, medan hon avfärdar samtida dokument som den nyssnämnda »tankedagboken». Vi måste vidare försöka sätta oss in i en gången tids begreppsvärld och referensramar (det kan exempelvis gälla religionens betydelse på 1830-talet).¹⁸ Vi måste, sist men inte minst, pröva våra hypoteser

och analysmodeller mot materialet – stämmer inte hypotesen eller modellen, är det den som måste ändras!

De krav jag just räknat upp är inte begränsade till manlig historieskrivning. Sådana regler följs t.ex. av Klara Johanson när hon arbetar med sin stora utgåva av Fredrika Bremers brev (en polemisk artikel som den Birgitta Holm åberopar är en helt annan sak), de följs t.ex. av Hilma Borelius i en fin uppsats om den unga Fredrika Bremer, som Holm inte uppmärksammar i sin bok.¹⁹

Nu menar jag ingalunda att kvinnolitteraturforskningens fält skall reduceras till historiska rekonstruktioner. Självfallet kan också andra typer av undersökningar vara av värde, bl.a. strukturanalys och djuppsykologiska tolkningar. Men i den mån kvinnolitteraturforskningen har historiska ambitioner, kan den inte komma ifrån *empiriska* studier. När jag läser avsnittet »Varför kvinnohistoria?» i Birgitta Holms svar, finner jag något oroväckande i det statiska rätt/fel-perspektiv som kommer till uttryck. Hur skall jag som forskare kunna hävda att just jag från min horisont har tillgång till vad Fredrika Bremer verkligen har sagt, till något som undgått tidigare generationer av läsare?

Ett kvinnohistoriskt perspektiv i Bremer-forskningen borde t.ex. innebära att man närmare intresserar sig för den svenska kvinnans sociala situation på 1800-talet, inte minst den ogifta kvinnans ställning (Sten Carlssons *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor* från 1977 kan här vara till glädje). Det borde, som jag påpekar i min uppsats, innebära att man i receptionsstudier försöker komma åt de *kvinnliga* läsarna och deras reaktioner (s. 20 f. Är detta manne exempel på att mina kompletteringar av Birgitta Holms historiska referensram »sker [...] till priset av varje kvinnligt perspektiv på skeendet», 1986 s. 8?). Om man som Holm hänvisar till Sophie Adlersparres och Sigrid Leijonhufvuds uppgift att många familjeflickor på 1800-talet »fick läsa en censurerad framställning av Elisabeth» (s. 17), är det viktigt att titta på det sociala sammanhanget. Vem censurerade Elisabeth-episoden? Adlersparres och Leijonhufvuds framställning tyder på att det företrädesvis var *mödrarna*. Vad kan dessa ha fruktat för sina döttrar? Enligt tidens synsätt var kärleken mellan den blinda Elisabeth och farbrodern, som Magnus von Platen framhållit, en kärlek i förbjudna led. Incest straffades enligt lagen med döden för bägge parter! Rädslan för detta tabublagda ämne torde åtminstone till en del förklara censureringen.²⁰

Ekvivalensprincipen, Carl och Elisabeth

Vi övergår nu till det andra ledet i etiketten »historisk-strukturell». Som tidigare antytts står Roman Jakobsons uppsats »Lingvistik och poetik» i centrum när Birgitta Holm, i avsnittet »Inre och yttre bevisföring», diskuterar de »lagbundenheter» som gör det litterära verket till »ett varaktigt ting» (s. 10). Den estetiska princip som enligt Holm »garanterar litteraturen en transhistorisk existens» är vad Roman Jakobson kallar »den poetiska funktionen», karakteriserad av »ekvivalensprincipen». Med Holms inte helt genomskinliga formulering: »Att likhet läggs ovanpå närhet, att poetisk funktion får överhöghet över referentiell skapar den dubbelhet av då och nu som jag har talat om, framtvingar den sammanhållning som jag förespråkar: meddelandet blir dubbeltydigt, och så blir dess avsändare och mottagare.»²¹ Det är »ekvivalensprincipen» som åberopas när Holm i det följande avsnittet (»Kornett Carl i kvinnokläder») redogör för sin »strukturell[a] uppfattning» av *Familjen H****.

Låt oss analysera Jakobsons »ekvivalensprincip» lite närmare. Vi kan börja med att konstatera att principen enligt Jakobson själv inte är begränsad till skönlitterära texter. Att »[e]kvivalensen upphöjs till konstitutiv princip för sekvensen» utmärker exempelvis en politisk slogan som »*I like Ike /ai laik aik/*».²² Jakobson kunde även pekat på reklamspråket (jfr »Wasabröd ger råg i ryggen») och framför allt på den klassiska retoriken, vilken med figurer som t. ex. anafor och epifor i praktiken tillämpat ekvivalensprincipen alltsedan antiken i politiska tal, domstolstal etc. Det gäller i sådana texter att påverka åhöraren eller läsaren i en bestämd riktning, att hamra in ett budskap. Jakobson skulle säga att den »poetiska» funktionen (som innebär att själva *meddelandet* fokuseras och som utmärks av ekvivalensprincipen) här är underordnad en annan funktion, den »konativa», som är inriktad på *mottagaren* av meddelandet. I poesi däremot är den poetiska funktionen den »dominanta, bestämmande» funktionen.²³

I poesi – just det! Vad Jakobson skriver om i sin uppsats är *poesi*, »poetry». Hans exempel sträcker sig från Keats, Shelley och Hopkins till ryska binära versmått, serbisk verssepik eller klassisk kinesisk poesi. Det är hos »verbal konst» i *bunden* form som Jakobson söker ekvivalenser på olika språknivåer – den fonologiska, den grammatiska, den semantiska. Om »prosavarianten av verbal

konst» uttrycker han sig mycket kortfattat. Den är ett övergångsområde mellan »strängt poetiskt och strängt referentiellt språk» och erbjuder därför »mer invecklade problem för poetiken». Dock pekar Propps banbrytande *Morphology of the Folk-tale* och analyser av Lévi-Strauss på framkomliga vägar för forskningen även på detta fält. Jakobson avslutar med reflexioner över »den realistiska prosans metonymiska uppbyggnad» – han synes här antyda att den organiserande principen för realistisk prosalitteratur är närhet, inte likhet som i poesi.²⁴

Om vi nu vänder oss till en 1800-talsroman som Fredrika Bremers *Familjen H**** är det ingalunda självklart att den »poetiska funktionen» är den dominanta, att man som Holm kan säga att »poetisk funktion får överhöghet över referentiell». Det är lätt att argumentera för att andra funktioner än den »poetiska» är lika viktiga eller t. o. m. viktigare: med Roman Jakobsons termer den »referentiella» funktionen, orienterad mot »kontexten» (romanen pekar ut mot 1800-talets svenska samhälle, i synnerhet kvinnornas situation i detta samhälle), den »emotiva», som fokuseras på avsändaren (Fredrika Bremer kan sägas uttrycka sitt eget känsloliv genom sitt verk), den »konativa», som alltså inriktas på mottagaren (Fredrika Bremer vill påverka sina läsare, inte minst sina »unga läsarinor»). Till detta kunde kanske läggas den »metalitterära» funktion som Birgitta Holm beskrivit i sin monografi (en roman om romanskrivandet).²⁵

Men låt oss hålla oss till den poetiska funktionen och ekvivalensprincipen, eftersom Holm så vill! I sin analys urskiljer hon ett system av ekvivalenser på det narratologiska planet, ekvivalenser som hon finner »betydelsebärande». Men vem säger att just *detta* system är det enda tänkbara, att inte andra läsare, idag eller i andra tider, uppmärksammar *andra* ekvivalenser – på det narratologiska planet eller andra plan – som blir betydelsebärande för dem? Jag skall ge två exempel: kornetten Carls historia och bedömningen av den blinda Elisabeth.

Ett nyckelord i romanens berättarstruktur är för Birgitta Holm kontroll. De tre kvinnorna Emilia, Julie och Elisabeth rör sig mot ökad kontroll, förflyttar sig från objekts- till subjeksposition. Kornetten Carl däremot rör sig mot minskad kontroll, förflyttar sig från subjeks- till objektsposition (samtidigt som det ändå finns »vissa likheter» mellan hans och de kvinnliga kärlekshistorierna). Som ett led i denna rörelse mot minskad kontroll upptäcker Holm i kapitlet »Cornetten. Cornetten.

Cornetten» ett »trefaldigt upprepat inslag av 'könsbyte'» (1986 s. 11 – i monografin nöjde hon sig med två »könsbyten»!). Kornetten gör avkall på sin könsroll, blir »offer» för sitt öde.

Det är emellertid möjligt, som jag visat i min uppsats (s. 10 f.), att läsa kornettens historia på ett helt annat sätt. Vi kan i stället se Carl som den unge hjälten som söker den älskade, finner henne men inte kan förenas med henne förrän han genomgått ett antal provningar – en variation över ett traditionellt sagomotiv. Kapitlet »Cornetten. Cornetten. Cornetten» innehåller ett fyrfaldigt upprepat inslag av *hinder* i sökandet – i denna upprepning ligger den betydelsebärande ekvivalensen. Det erbjuder inga större svårigheter att här tillämpa en »aktantmodell» i A. J. Greimas' och Atle Kittangs efterföljd, något som jag antydde i not (n. 19). Carl blir då »subjektet» i berättelsen, den sköna Hermina »objektet» för hans sökande. I kapitlet möter han tre hinder (vi kan kalla dem »motståndare»), som gång på gång fördröjer hans framfart: den döva gumman hos vilken han slår sönder en kopp, gumman som låter honom mata hennes son med välling och som visar sig ha tappat bort ett brev från Hermina, de stojande ungdomarna på Löfstaholm som vill dra in honom i en repetition. Mötet med den förklädda flickan framstår först som ett fjärde hinder, men »motståndaren» förvandlas plötsligt till »hjälpare» när flickan, i slutet av kapitlet, räcker till Carl det efterlängtrade brevet från Hermina.²⁶

Mina invändningar mot Birgitta Holms läsning av Carls historia har jag redovisat i detalj i min uppsats (s. 8 ff.). Eftersom hon sedan 1981 ytterligare byggt ut sin tolkning, tvingas jag göra några tillägg. Först det nytilkomna »könsbytet». Visserligen försöker Carl mata gummans son med välling, men hur går det till? Lägga märke till presentationen av modern och barnet: »I sin spis bredvid sin gris (det vill säga sin unge) satt i rummet en tjock kära mor» osv. (III s. 189, jfr Skuncke s. 23 f.) Högrständshjälten och allmogefamiljen tillhör skilda världar, för att inte säga skilda arter. Lägga även märke till Carls stigande otålighet medan gumman letar efter brevet, hans klumpighet när han håller en sked het välling i halsgropen på gossen. Episoden slutar med att han »lemnar en riksdaler till plåster för den röda halsen, svär halfhögt öfver gås och gåsunge, och kastar sig åter upp på [hästen] Blanka» (III, s. 192). Carl byter inte kön, han är tvärtom fast i sin könsroll. Att som Holm anknyta till myten om Herkules i kvinnokläder hos Omfale (n. 10) är helt enkelt barockt!

Så »Iphigenia-episoden», det andra »könsbytet». Holm har försökt integrera mina påpekanden om Envallssons *Iphigenie den andra* i sin tolkning, med märkliga resultat. Det är inte lite hon kräver av 1830-talsläsaren. Den som identifierat referensen till Envallssons parodi skall därtill 1. uppfatta en »bestämt riktad kritik» mot en vedertagen »komisk» teatertradition, att låta män uppträda i kvinnokläder, och 2. samtidigt associera till den »första» Iphigenia, som offrades av Agamemnon i Aulis (s. 12 f.).

Birgitta Holm tar för givet att den unga Fredrika Bremer reagerade kritiskt mot »de manliga aktörernas Iphigenia-tolkning» i Envallssons pjäs. Det är inte så säkert. Konventioner för det komiska växlar genom tiderna. Det är fullt tänkbart att Fredrika skrattade åt det burleska spektaklet (som närmast kan jämföras med ett modernt spex) utan att fördjupa sig i könsproblematiken. Men låt oss anta att Holm har rätt. Var i *texten* framgår i så fall kritiken mot schablonen »man i kvinnokläder»? Jag citerar hennes belägg (s. 12) och fortsätter ytterligare några rader:

Användande sin styrka på just icke det höfligaste vis, rodde han med båda armarne, till höger och vänster, folket ifrån sig, slet af sig lakanet och – sprang. Sprang genom en öppen dörr, som han såg framför sig, råkade i en lång file af rum, såg hvarken till höger eller vänster, blott sprang, sprang, sprang! Sprang omkull en piga, tre stolar, två bord och kom slutligen från rum till rum ut i en stor matsal. (III, s. 197 f.)

Någon »fysisk förnimmelse av det fångslände och inskränkande i det kvinnliga» (s. 12) kan jag inte spåra här, inte heller någon kritik mot en teaterkonvention eller något exempel på att det »manliga subjektet får ett tillskott av 'kvinnlig' passivitet» (s. 11). Det som utmärker avsnittet är tvärtom en intensiv *aktivitet* från subjektets sida (»rodde . . . ifrån sig», »slet af sig», »sprang» sex gånger) och därtill ett rasande tempo. Det gäller för Carl att så snabbt som möjligt komma undan ungdomarna för att fortsätta sin jakt efter Hermina. Märk att pigan som Carl springer omkull ställs på samma plan som stolarna och borden, utan att berätterskan formulerar minsta anmärkning!

Vad gäller den »första» Iphigenia är det naturligtvis inte uteslutet att 1830-talsläsare även associerade till offret i Aulis, men jag kan på intet sätt finna att *texten* kräver en sådan association. Det kan påpekas, eftersom Birgitta Holm är så förtjust i »lagbundenheter», att Löfstaholm, platsen för Iphigenia-episoden, genomgående i romanen förknip-

pas med komedi och komedispel (III s. 43 f., 193 ff., 222 ff., 237 ff.).²⁷

Sammanfattningsvis: det kan finnas flera olika sätt att tillämpa »ekvivalensprincipen» på Carls historia. Att peka ut en upprepning av »könsbyten» som betydelsebärande, är knappast det mest övertygande. Det är fullt möjligt att föreslå andra läsningar utan att för den skull »beröva [texten] meningsdjup, skärpa och förslagenhet» och sitta fast i en »manlig historieuppfattning». Kan vi inte acceptera att Fredrika Bremer, vid knappt 30 års ålder, var bunden av vissa av sin tids och samhällsklass' fördomar? Desto mer beundransvärd framstår hennes senare kamp för att befria sig från sådana fördomar!

Om den blinda Elisabeth skall jag fatta mig kortare, eftersom Birgitta Holms svar i sak inte innehåller något nytt i förhållande till monografen. Hos de tre kvinnorna Emilia, Julie och Elisabeth finner hon alltså en rörelse mot ökad kontroll, från objektspostion mot subjektspostion. Jag är själv nära en sådan beskrivning när jag i min uppsats säger att alla tre i högre eller lägre grad gör uppror mot sin situation (s. 26). I både Julies och Elisabeths ord kan man urskilja en tydlig motsättning mellan de negativt laddade begreppen fångenskap, »inte-lif» och de positivt laddade begreppen frihet, självförverkligande (III s. 74–80, 154 ff., 176 ff.). Att förneka draget av uppror och strävandet efter frihet i *Familjen H**** vore att stympa texten.

Men man kan också skönja andra mönster hos de kvinnliga gestalterna – detta har jag försökt göra i min uppsats (s. 27). För läsarnas förståelse på 1830-talet torde religionen ha spelat en stor roll, och i ett religiöst perspektiv framträder ett annat system av »ekvivalenser» än det som Birgitta Holm uppmärksammar. Mot Elisabeths religiösa tvivel och hennes självcentrerade liv kan ställas den harmoniska kristna tro och det osjälviska, nyttiga arbete för andra som utmärker de ogifta kvinnorna Helena och Beata liksom prästen, professor L. (det vore inte svårt att räkna upp »binära oppositioner» mellan Helena och Elisabeth: fulhet/skönhet, strålande ögon/blindhet, osjälviskt arbete/självcentrerat liv, tro, harmoni, lycka/tvivel, disharmoni, olycka). Elisabeths egna ord »Undergif dig» får ökad tyngd av att underkastelsemotivet upprepas i flera av texterna i *Teckningar utur hvardagslifvet* II.

Tar man fasta på det förra synsättet, på oppositioner av typen frihet/fångenskap, kan man som Birgitta Holm kalla Elisabeth en »sympatiskt skildrad upprorshjältinna» (s. 14). Tar man däremot

fasta på det senare perspektivet, måste Elisabeth fördömas eller beklagas, som en som »missbrukat sitt pund». Det viktiga enligt min mening är att se *spänningen* mellan de båda mönstren. Hur detta skulle vara en enkelspårig läsning, ett tecken på »enögdhet», är för mig en gåta.

Birgitta Holm gör ett stort nummer av Julies uttalande om Hermina i slutet av romanen: ängeln »utsätts för ett ganska skoningslöst avslöjande», bilden med pärlan och »ägte ståndets mussla» är en varning till medsystrarna (s. 18 f.). Också här kan man dock tala om en spänning – om man inte som Holm utelämnar följande mening i Julies brev: »Blott kärlekens sol strålar in i perlemo-boningen, skall den gunga fram på lifvets flod, en liten Lycksalighetens Ö.» (III, s. 262, jfr tidigare s. 177.) Hos Julie finns både »den trånga bilden» och »Lycksalighetens Ö»!²⁸

En rad förvrängningar

I de första avsnitten av sitt genmäle i *Sammlaren* ställer Birgitta Holm centrala litteraturteoretiska frågor, även om hennes svar är inbördes motstridiga. Mittpartiet, med dess heroiska försök att rädda offertanken i Carls historia, kan ännu väcka intresse. I de tre sista avsnitten däremot är förvrängningarna av min text så många och så grova, att en detaljerad polemik känns föga meningsfull. Låt mig ändå rätta till de värsta missförstånden.

– Jag har aldrig sagt att Fredrika Bremers »Sjelfbiografiska anteckningar», breven till Böklin eller något annat biografiskt dokument inte får användas i forskningen. För den som kan läsa innantill står i en not: »Jag menar givetvis inte att dessa texter inte får utnyttjas som källor, utan att deras källvärde borde ha diskuterats.» (n. 81). Jag är inte ute efter att teckna en »menlös», »ofarlig» Fredrika Bremer, som Holm tycks tro, utan att veta vad Fredrika Bremer verkligen skrev. Det finns dock en skillnad mellan ett egenhändigt manuskript och en troligen censurerad text tryckt nära 40 år efter tillkomsten, som »Sjelfbiografiska anteckningar»! På liknande sätt finns en skillnad mellan dokument tillkomna under de år då Fredrika Bremer skrev sina första *Teckningar* och dokument där hon ger ett efterhandsperspektiv på dessa år, som »Sjelfbiografiska anteckningar» (troligen från slutet av 1831) och breven till Böklin från 1832. Det beror inte på att hon

skulle »bedra» sig själv eller Böklin, utan på att en människas syn på sig själv förändras med tiden. Fredrika Bremer genomgår dessutom en oerhört intensiv utveckling under åren 1831–1832 i och med mötena med Frances Lewin och med Böklin.²⁹

– Jag har aldrig sagt att Fredrika Bremer vid tiden för *Familjen H**** hade »en färdig religiös åskådning – ortodox och fördömande», eller att religiös underkastelse var »ett slags princip för denna period» (s. 14 ff.). Däremot har jag sökt visa, med hjälp av källor från tillkomståren för Fredrika Bremers *Teckningar* I–III, att religionen spelade en central roll för henne under denna tid och att den kunde rymma såväl radikala inslag (i genmålet till Wallin) som mer traditionella element (i »tankedagboken» och flera texter ur *Teckningar* II) – Skuncke s. 25 f. Holms bevis för det »villkorliga» i Fredrika Bremers religion ca 1827–1831 synes mig svaga (s. 15 f.). Att den religiösa förtröstan i novellerna präglas av »vaghet eller besvärjelse» är subjektivt tyckande, och uttrycket »ett innerligt och fast hopp» i brevet till Böklin 7.5.1832 kan väl ändå inte tas som stöd för någon »villkorlighet»! (Se även ovan s. 27.)³⁰

– Jag har aldrig sagt att »Elisabeth själv bär hela skulden för att inte ha brukat sitt pund» (s. 18) eller att romanen entydigt skulle döma henne. Jag är inte ute efter att ge en »menlös», »ofarlig» version av *Familjen H**** utan jag försöker, låt mig upprepa det, att peka på spänningar i boken. En central spänning är den mellan uppror och religiös underkastelse.

Birgitta Holm anklagar mig för att »beröva texten dess betydelse» genom att »tömma *stildrag* på mening» (s. 13). Jag har velat visa att *Familjen H**** rymmer spänningar mellan olika betydelsemönster, att dess berättarstruktur inte bär någon entydig mening. Att detta skulle minska verkets estetiska värde kan jag inte finna. När jag i anslutning till Ulf Boëthius nämner »omväxling» som ett nyckelord i Carls historia och i samspelet mellan romanens olika delar (s. 12 f.), blir detta *stildrag* inte något »självändamål». ³¹ Beatas program, som Boëthius erinrar om, är »nyttan och nöje», dock inte »nöje och nytta». Hon och hennes skapare vet att varva allvar och underhållning. Med ändlösa moralkakor når man inte långt hos läsare och läsarinor. Nej, det kan t.ex. behövas burleska äventyr utförda med »berättarteknisk briljans» för att man lättare skall ta till sig de seriösa partierna, de som uttrycker ångest, lidande, uppror, men också underkastelse och religiös förtröstan!

Birgitta Holm ger i sitt svar en nattsvart bild av mina intentioner och resultat. Jag »försöker vederlägga det varaktiga och verkningsfulla i Bremers roman», jag försöker beröva Fredrika Bremer det som gör henne »övertygande som människa, tänkare och skribent», mina läsningar »strävar efter att suddas ut» frihetsrörelsen i *Familjen H**** osv. Det behövs varken någon större läskunnighet eller avancerad »filologi» för att inse hur fjärran från verkligheten denna teckning är. Mitt syfte har inte varit att riva ned ett författarskap utan att bygga ut våra kunskaper. Jag är nöjd om mina inlägg i denna polemik kan bidra till att lägga en fastare grund för kommande Bremer-forskning.

Noter

Hänvisningar till Fredrika Bremers *Familjen H**** samt till Birgitta Holms båda studier och min uppsats om romanen ges i den löpande texten:

*Familjen H****: i [Fredrika Bremer], *Teckningar utur hvardagslivet* II–III (Upsala, 1830–31)

Holm 1981 = Birgitta Holm, *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*, Romanens mödrar 1 (Stockholm, 1981)

Skuncke = Marie-Christine Skuncke, »Fredrika Bremer, kornetten Carl och Iphigenia», *Samlaren* 1984 (tr. 1985)

Holm 1986 = Birgitta Holms svar i föreliggande årgång av *Samlaren*

¹ *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1986: 1, s. 36 f.

² Robert Weimann, *Literaturgeschichte und Mythologie. Methodologische und historische Studien* (1972), 3. Auflage (Berlin & Weimar, 1974), s. 31.

³ Ulla-Britta Lagerroth, yttrande över de sökande till professuren i litteraturvetenskap vid Umeå universitet, 8.1.1985, s. 26 f. (U.-B. Lagerroth hänvisar bl. a. till Hans Hertels analys av begreppet »borgerlig roman») i samlingsvolymen *Romanteori och romananalyse*, 1977.)

⁴ Hur vilseledande Holms användning av kodbegreppet kan vara, framgår av Ingrid Holmquists ord i en recension av Bremer-monografen: »det hon i anslutning till Roland Barthes kallar *realistiska* och *romantiska koder*» (*Ord & Bild* 1981: 4–5, s. 72). Ett direkt missförstånd föreligger då Holm i anslutning till ett Barthes-citat konstaterar: »Vi ska ännu inte omsluta texten en-faldigt.» (1981 s. 88.) Barthes' poäng i det citerade stycket är att man ö. h. t. *inte* skall omsluta texten »en-faldigt» (»porter sur le texte un regard singulier», *S/Z*, Paris, 1970, s. 18).

⁵ »Det konstnärliga språket», i *Litteratur och psykoanalys – en antologi om modern psykoanalytisk litteraturlöslning*, red. Lars Nylander (Stockholm, 1986), s. 244–276. (Jfr Jan Söderqvists recension i SvD 7.4.1986.) Lagerlöf-monografi: *Selma Lagerlöf och ursprungets roman*, Romanens mödrar 2 (Stockholm, 1984). Kritik: framför allt Ulla-Britta Lagerroth i ovannämnda sakkunnigyttrande s. 28–34 samt i recension i *Samlaren* 1985 s. 113 ff.

⁶ Mats Furberg, *Säga, förstå, tolka. Till yttrandets och*

textens problem ([Bodafors], 1982), s. 180. Att mitt sätt att använda Hirsch, Furberg och Hermerén skulle vara »missvisande» (1986 s. 9) kan jag inte se. Jag hänvisar både till Furbergs »sammansmältning» och till Hermeréns »kombinationer» av tolkningar, men jag ansluter mig till Hermeréns krav på en *vetenskaplig* framställning (s. 15).

⁷ The Living Theatre (ledare: Julian Beck), turné i Genève 1967. Stary Teatr, Kraków (regi: Andrzej Wajda), 1984.

⁸ Weimann 1974 s. 11 f., 39 ff. (klassiskt arv), 5 f., 13 f., 34 ff., 432, 443 ff. (då/nu, dialektik). (Se även Ulf Wittrock om Weimann i »Kulturpolitik och 'Erberezeption' i DDR – det aktuella läget», *Samlaren* 1985 s. 48 f., 55 f.)

⁹ Holm s. 140, 177, jfr Skuncke s. 25, 18 f. Weimann 1974 s. 14.

¹⁰ Weimann 1974 s. 11.

¹¹ Ibid. s. 432, 442 f. (i uppsatsen »Past Significance and Present Meaning in Literary History», publicerad ffg. 1969/70), 283 ff. (i »Literaturgeschichte und Strukturalismus. Anmerkungen zur 'strukturalistisch-genetischen' Methode»). Hos Holms auktoritet Barthes kritiserar Weimann en »ofattbar klyfta» (»eine [...] unfassbare Kluft») mellan historia och struktur, en motsättning mellan ett »sociologiskt» och ett »verkimmanent» funktionsbegrepp (»ein historisch-strukturaler Zwitter») s. 286 ff., citat s. 290, 292.

¹² Om de märkliga kopplingar som görs i Lagerlöf-monografin mellan *Familjen H**** och *Gösta Berlings saga*, se Ulla-Britta Lagerroth i *Samlaren* 1985 s. 113 f!

¹³ Weimann 1974 s. 432.

¹⁴ Jfr Jan Myrdal om Birgitta Holm i DN 1.9.1985 (»Krokbenet III» – Myrdal ställer en intressant principfråga, även om hans slutsatser är extrema).

¹⁵ Jag menar givetvis inte, att forskaren mekaniskt skall rada upp fakta utan att »omdömet» lämnas någon plats (Holm 1986 n. 22). Men »omdömet» måste ha en fast grund att bygga på!

¹⁶ Weimann, som åberopas i detta sammanhang, är däremot inte relativist (jfr hans kritik av västtyska receptionsestetiker) utan synes tro på en »objektiv» rekonstruktion i historiematerialistisk anda, 1974 s. 13, 30 ff.

¹⁷ Sverker Göransson, »Om innebörd och betydelse i Kvartetten som sprängdes. En läsning av några läsningar av Birger Sjöbergs roman», i *Perspektiv på prosa. Göteborgsstudier i litteraturvetenskap tillägnade Peter Hallberg och Nils Åke Sjöstedt*, red. B. Ahlmo-Nilsson m. fl. (Göteborg, 1981), s. 138 f. (Jfr Skuncke 1984 n. 52.)

¹⁸ »Tankedagbok» (ej nämnd i Holms monografi): se Skuncke 1984 n. 85. M. v. Schwerin: ibid. n. 90. Att betrakta religionen som »ett hinder för att nå fram till [FB:s] romaner» (s. 14) tyder på ett ohistoriskt förhållningssätt. Påståendet skulle ha chockerat Fredrika Bremer! – Holm anklagar mig för att försumma »en del material» när jag »ger sken av att försöka ta hänsyn till samtida vittnesmål» (1986 n. 22). Hon ger dock inga exempel från publiceringstiden för *Familjen H****, som jag uttryckligen begränsat mig till i min uppsats (Skuncke s. 20).

¹⁹ Klara Johansons brevutgåva: Fredrika Bremer, *Brev*, utg. Klara Johanson & Ellen Kleman, I–IV (Stockholm, 1915–20). Den polemiska artikeln »Den inre rösträtten» (Holm 1986 n. 6) publicerades 1924 i tidningen *Tidevarvet*. Hilma Borelius: »Fredrika Bremer som ung», *Ord & Bild* 1913 s. 178–192.

²⁰ Sten Carlsson, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*, Studia Historica Upsaliensia 90 (Uppsala, 1977). Magnus von Platen, sakkunnigyttrande rörande docenttjänst i litteraturvetenskap vid Umeå universitet, 15.2.1981, s. 16 (von Platen tillägger: »Översten var väl också den föräldralösa förmyndare samt gift.»). Sophie Adlersparre, som berättar att hon fick läsa *Familjen H**** »i stympadt skick» (jfr Holm 1986 n. 22), var född 1823 och torde ha läst boken kring 1840. Vid denna tid (och fram till 1864) gällde ännu 1734 års lag, som förutsåg dödsstraff vid »lägersmål med brodersdotter» – *Sveriges Rikes Lag, gillad och antagen på Riksdagen år 1734, med tillägg af de stadganden, som utkommit till den 1 Juni 1861*, 1:a uppl. (Stockholm, 1861), »Missgernings Balk» kap. 59 § 4 (jfr § 5!). Jag vill tacka docent Ann-Sofie Ohlander, Uppsala, som gjort mig uppmärksam på den straffrättsliga aspekten. – Även FB:s genmäle till Wallin 1827 bör ses i sitt sociala sammanhang (jfr Skuncke s. 20, 25, n. 84, 116; Holm 1986 n. 14). Jag påpekade att genmälet troligen aldrig sändes till Wallin och publicerades först efter FB:s död (1902!). Holm replikerar, med hänvisning till Greta Wieselgren (1984), att det än idag finns forskare som »hävdar att brevet eller delar av det blev avsänt och att det var känt och debatterat i bekantskapskretsen». Greta Wieselgrens resonemang förefaller svagt underbyggt. Hon bemöter ö. h. t. inte Gustaf Lindsténs noggranna argument *mot* att brevet skulle avsänts (*Svensk Litteraturtidsskrift* 1956 s. 76 ff. FB:s brev till systemen Charlotte 27.10.1828 – jfr Wieselgren s. 26 n. 2 – visar dessutom inte att FB diskuterade sitt *genmäle* med biskop Thyselius utan att de diskuterade Wallins predikan!). Men även om brevet verkligen sändes till Wallin, skedde detta enligt Charlotte Bremer *anonymt*. Det är betecknande för kvinnans ställning i 1820-talets samhälle att en så radikal skrift inte kunde publiceras, eller ens sändas till adressaten i eget namn!

²¹ En pedagogisk framställning av »den poetiska funktionen» och »ekvivalensprincipen» hos Roman Jakobson ger Anita Boström Kruckenbergers avhandling *Roman Jakobsons poetik. Studier i dess teori och praktik* (Uppsala, 1979), s. 36–51. A. Boström Kruckenberg diskuterar kritiken av Jakobsons poetik s. 127–150 och metodens räckvidd s. 150–163. Jakobsons uppsats (Holm 1986 n. 1) publicerades 1960: »Linguistics and Poetics», i *Style in Language*, ed. Thomas A. Sebeok (New York & London, 1960), s. 350–377. Jag citerar här den svenska översättningen 1974.

²² Jakobson 1974 s. 148 ff., citat s. 150, 149 (1960 s. 356 ff.).

²³ Ibid., s. 146 ff., citat s. 148 (1960 s. 355 ff.).

²⁴ Även den uppsats av Wimsatt–Beardsley som Holm citerar (1986 n. 1) handlar om poesi (»The Concept of *Meter*!»). Jakobson om prosalitteratur: 1974 s. 174 f. (1960 s. 374 f.).

²⁵ Jfr Holm 1981 s. 90 ff.

²⁶ Jfr A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode* (Paris, 1966), s. 173–180, och Atle Kittang, *Litteraturkritiske problem. Teori og analyse*, 1975 (Bergen-Oslo etc., 1976), s. 167.

²⁷ Om det tredje »könsbytet» (episoden med den förklädda flickan) se Helena Forsås-Scotts kommentar i *Samlaren* 1982 s. 169. – Om man vill finna könsmissiga innebörder i Carls historia, förefaller mig Forsås-Scotts

läsning rimligare än Holms («kvinnans dröm att få njuta mansrollens fulla frihet», *ibid.*). I några fall övertolkar hon dock texten (skafferiet där Carl förser sig med mat som »kvinnans fängelse», Carl som »symbolisk Kristus-gestalt», *ibid.*).

²⁸ För Holm väger Elisabeth »tyngre» än den »förstrött tecknade 'ängeln'» Hermina (1986 s. 18). Rydqvist däremot ägnar i sin recension dubbelt så mycket utrymme åt Hermina och hennes föräldrar som åt Elisabeth (*Heimdall*, 9.7.1831, s. 111).

²⁹ Datering av »Själfbiografiska anteckningar»: Klara Johanson i kommentar till *Brev I*, s. 532; Greta Wieselgren, *Fredrika Bremer och verkligheten. Romanen Herthas tillblivelse* (Stockholm, 1978), s. 77 f. Utveckling 1831–32: jfr Holms egen framställning 1981 s. 174 f., 199 f. Hilma Borelius diskuterar FB:s syn på sig själv under 1820-talet i »Själfbiografiska anteckningar» och breven till Böklin, 1913, s. 185 f.

³⁰ Det har självfallet aldrig varit min mening att förneka att FB genomgått perioder av svår depression och religiöst tvivel. Men det förefaller enligt både Hilma Borelius (1913 s. 185 f.) och Gustaf Lindstén (1956 s. 75 f.) som om hon övervann krisen ca 1827 och som om det redan kring denna tid, alltså *före* mötet med Böklin, skedde ett religiöst genombrott (vilket naturligtvis *inte* innebär att hennes religion ca 1827–31 var ortodox, fördömande osv.). Inspirationen att skriva kom alltså *inte* »före det religiösa uppsvinget» (1986 s. 17) – jfr Lindstén s. 80 om den litterära betydelsen av genmälet till Wallin 1827. – Holm bevisar ingenstans att *Familjen H****, »religiöst och teologiskt, intar en undantagsställning i Fredrika Bremers

produktion» (1986 n. 21), och påståendet rimmar illa med talet om »djupgående överensstämmelser» mellan olika skrifter av FB under åren ca 1827–31 (n. 14). – Holm försöker vifta bort den för henne besvärande »tankedagboken» (Vf 55: 1, KB; Holm n. 14). Det religiösa innehållet kan dock inte trollas bort – martyrb berättelsen t. ex. handlar om »en Christen hjeltinna» (s. 31, första pagineringen) som dör för sin tro! Paralleller mellan religiöst präglade texter i »tankedagboken» och i *Teckningar* II–III har jag påpekat i min uppsats (s. 25 ff.). Att några betraktelser i dagboken tryckts i *Teckningar* II visar att de var viktiga för FB, inte motsatsen! – När jag i min uppsats vänder mig mot Holms anakronistiska sätt att skriva om genmälet till Wallin, är min avsikt naturligtvis *inte* att förneka att FB »givit ljungande formler för kvinnoemancipationen» (Holm 1986 n. 22) utan att sätta in dessa formler i deras historiska sammanhang.

³¹ Inte heller andra »stildrag» (Holm s. 13) blir självändamål. Jag visar t. ex. hur »intertextualiteten» *fungerar* i förhållandet författare/1830-talsläsare, s. 13. – Holm, som ibland förvränger min text å det grövsta, anklagar mig för att förvränga hennes text när jag *inte* gör det. Jag påstår *inte* att hon hävdar att Carl »i ett slag skulle bli den idealiske äkta mannen» (1986, s. 14), däremot citerar jag hennes egna ord om utsikterna för Hermina (Skuncke s. 10). Det *stämmer*, som jag skriver i min uppsats, att publiceringsformen för *Familjen H**** – innehållet i de två häftena – »aldrig riktigt klart framgår» hos Holm (Skuncke s. 20, Holm 1986 n. 10). Det *stämmer* att Elisabeth knyts till månen i monografen (Skuncke s. 21, Holm 1986 n. 23, jfr 1981 s. 68, 91!).